

мовленнєві дії. Мовний портрет моряка характеризується зовнішніми рисами (*високий, гарний, міцної будови, незвичний, не такий, як всі*) і внутрішніми якостями (*зрівноважений, досвідчений, солідний, добрий, сумлінний, ввічливий, веселий, культурний, мужній, здатний на вчинки, сумує за родиною*), свідчить про індивідуально-авторський підхід до його інтерпретації з актуалізацією таких смислових значень, як *спокійний, добрий, ввічливий, милий*. У цілому переважають позитивні оцінки, що пояснюємо прагненням автора зацікавити молодих читачів працею на морі, створити привабливий мовний образ моряка. Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в зіставленні загальної мовної картини світу й образу моряка, а також у порівняльному аналізі мовної свідомості моряка в польській та інших слов'янських мовах.

1. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / отв. ред. член-кор. Д. Н. Шмелев. — М. : Наука, 1987. — 263 с.
2. Космеда Т. А. Дискурсивні слова як центр комунікативної стратегії вченого і педагога у проекції на мовну особистість А. П. Загнітка // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць / Донецький нац. ун-т; наук. ред. А. П. Загнітка. — Донецьк : ДонНУ, 2010. — Вип. 20 : На честь 55-річчя професора А. П. Загнітка. — С. 205–210.
3. Селіванова О. Сучасна лінгвістична термінологічна енциклопедія. — Полтава : Довкілля, 2006. — 716 с.
4. Тарасов Е. Ф. Актуальные проблемы анализа языкового сознания // Языковое сознание и образ мира / отв. ред. Н. В. Уфимцева. — М. : ИЯ РАН, 2000. — С. 24–32.
5. Харченко Е. В. Модели речевого поведения в профессиональном общении. — Челябинск : Изд-во ЮУрГУ, 2003. — 336 с.
6. Bartmiński J. Punkt widzenia, perspektywa, językowy obraz świata // Językowy obraz świata / pod red. J. Bartmińskiego. — Lublin : Wydawnictwo UMCS, 1999. — Wyd. 2. — S. 103–120.
7. Kołodziejek E. Gwara marynarska — język środowiska czy język subkultury? // Język a kultura. Języki subkultur / pod red. J. Anusiewicz i B. Sicińskiego. — Wrocław : Wiedza i kultura, 1994. — S. 171–181.
8. Współczesny język polski / pod red. J. Bartmińskiego. — Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2010. — 695 s.

Список скорочених джерел

- ВТС — Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. — К.; Ірпінь : ВТФ Перун, 2002. — 1440 с.
- НФЭ — Новая философская энциклопедия : в 4 т. / Ин-т философии РАН, Нац. общественно-науч. фонд : научно-ред. совет : предс. В. С. Степин [и др.]. — М. : Мысль, 2001. — Т. 3. — 692 с.

LO — Batko Z. Łaskawe oceany / Zygmunt Batko; z przedmową J. K. Sawickiego. — Gdynia; Szczecin, 1997. — 580 s. — (Seria "Księgi floty ojczystej").

Sobol — Słownik języka polskiego PWN / oprac. E. Sobol. — wyd. 2. — Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2005. — 1304 s.

УДК 811.161.2

К. Б. Олексій

ТОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЧИННИКА АДРЕСАТА В ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

Олексій К. Теоретичні засади дослідження чинника адресата в художньому тексті.

Статтю присвячено огляду наукових праць, у яких висвітлено роль адресата в художній комунікації. Проаналізовано типології текстових категорій, що містять категорію адресатності. Підтверджено ідею діалогічної природи текстової комунікації та обґрунтовано статус адресатності як категорії тексту.

Ключові слова: адресат, текстова категорія, художній текст, комунікативна взаємодія.

Олексій К. Теоретические основы исследования фактора адресата в художественном тексте.

Статья содержит обзор научных работ, в которых определена роль адресата в художественной коммуникации. Проанализированы типологии текстовых категорий, содержащих категорию адресатности. Подтверждена идея про диалогическую природу текстовой коммуникации и обоснован статус адресатности как категории текста.

Ключевые слова: адресат, текстовая категория, художественный текст, коммуникативное взаимодействие.

Olexiy K. Theoretical principles study destination factor in literary text.

This article is an overview of research papers, which highlights the role of the recipient in the literary communication. Analysis of the typology of text categories that contain category destination. Confirmed the idea of the dialogic nature of textual communication and reasonably destination status as a category of text.

Key words: destination, category text, literary text, interactive communication.

Актуальність статті зумовлена потребою узагальнення теоретичних розвідок з теорії текстових категорій, зокрема категорії адресата.

ності в українському і зарубіжному мовознавстві. У наукових працях Н. Д. Арутюнової, Т. Г. Винокур, О. О. Селіванової, Н. І. Формановської та ін. наголошено на діалогічній природі текстової комунікації та виокремлено комунікативні ролі мовця та адресата. Традиційно доміантною визнавали роль мовця, тоді як актуалізація позиції адресата уможливує вивчення художнього тексту в комунікативно-прагматичному аспекті.

Мета статті — узагальнити наукові підходи до аналізу чинника адресата в художньому тексті, *завданнями* статті є простежити вивчення чинника адресата в лінгвістичних працях та обґрунтувати доцільність виокремлення текстової категорії адресатності в художньому тексті.

Об'єкт дослідження — наукові теорії та типології текстових категорій у зарубіжному та українському мовознавстві, *предмет* — чинник адресата в художньому тексті.

У радянській лінгвістиці перше звернення до ролі адресата в комунікативному акті пов'язано зі статтею Н. Д. Арутюнової “Фактор адресата”, де з позицій лінгвопрагматики досліджено позицію суб'єкта, який сприймає та інтерпретує отриману інформацію. Дослідниця наголошує на тому, що “інтерпретація твору зумовлена не лише тим, ким та за яких умов її було зроблено, а також і чинником адресата” [1, с. 358]. Наводячи всі терміни для найменування отримувача інформації (отримувач мовлення, рецептор, інтерпретатор, слухач, аудиторія, декодуєчий, співрозмовник), автор статті свідомо обирає термін “адресат”, підкреслюючи свідому скерованість мовленнєвого звернення до конкретної особи, що може бути схарактеризована відповідним чином. Релевантність чинника адресата в спонтанній комунікації з точки зору лінгвопрагматики зумовлена трьома причинами: 1) зв'язком адресата з перлокутивним ефектом; 2) ігровим принципом мовлення; 3) належністю мовленнєвого акту до сфери міжособистісної комунікації [1, с. 361–362]. Авторка наполягає на відмінності реальної комунікації від художньої, оскільки для останньої характерно те, що “автор не повинен виконувати принцип прагматичної релевантності”, а адресат “не схильний приймати на свій рахунок інтенції автора” [1, с. 382]. Проте художня (літературна) комунікація містить ті ж елементи, що і реальне спонтанне спілкування: автор мовлення, його прагматична настанова, адресат і пов'язаний з ним перлокутивний ефект (естетичний вплив) [там само, с. 365]. Погоджуючись з пріоритетом літературознавців і

філософів у вивченні інтерпретативного потенціалу ролі адресата в художньому тексті, Н. Д. Арутюнова наголошує на методологічному зсуві з естетичної функції мови на апелятивну, при цьому йдеться про постійні порушення “комунікативних прав адресата” з боку автора художнього твору. Таке “порушення комунікативних прав”, ненормативне для звичайного комунікативної взаємодії, є цілком природним для художньої комунікації. З одного боку, роль адресата як інтерпретатора тексту зростає, а з іншого — адресат перебуває в асиметричних, нерівнозначних відношеннях з іншим комунікантом — автором. Автор веде з читачем своєрідну гру, порушує максими спілкування, закони комунікації, але все це слугує створенню особливої художньої реальності, у якій читач повинен пройти власним шляхом, а не рухатись відповідно до авторської настанови. Така свобода, надана адресату-читачу в художній комунікації, найбільшою мірою віддзеркалена в сучасній прозі.

Антропоцентричність сучасних лінгвістичних розвідок зумовила подальше вивчення чинника адресата у співвідношення до тексту та мовця — адресанта. Положення про домінування авторської позиції і — відповідно — ключової ролі мовця поступово поступається ідеям про паритетні відношення адресанта та адресата (А. Д. Белова, О. П. Воробйова, Т. А. Крисанова та ін.). А в деяких працях представлений і адресатоцентричний (термін М. І. Венгринюк [3]) підхід). Т. Г. Винокур наголошує на тому, що “комунікативна роль слухача, до якої належить сприйняття чужого мовлення та реакція на нього, має глобальне значення, беручи початок від філософського аспекту гносеології як знак того, що через сприйняття здійснюється процес пізнання” [4, с. 90]. Крім того, від адресата залежить і результат мовленнєвої взаємодії, зокрема успішність комунікативного акту.

У лінгвопрагматиці чинник адресата розглядають у контексті комунікативної ситуації та нерозривному зв'язку з адресантом. Н. І. Формановська наголошує на тому, що саме адресат провокує спілкування і саме на адресата скерований мовленнєвий твір [10, с. 77]. Дослідниця стверджує, що адресат виступає “співавтором” тексту, тому його роль у текстопородженні не можна недооцінювати. Т. Г. Винокур, аналізуючи мовленнєву поведінку учасників спілкування стверджує, що комунікативна роль (функція) слухача може визначати мовленнєву поведінку мовця, тобто “впливати на розвиток дискурсу з точки зору його відповідності чи невідповідності умовам спілкування” [4, с. 70].

В українському мовознавстві проблему категорії адресата детально розглянула О. П. Воробйова [5; 6]. Це перше комплексне дослідження ролі адресата в художньому тексті, наслідком якого стала концепція, базова для наступних лінгвістичних розвідок адресатності. Приймаючи як основну тезу про те, що скерованість на адресата є ознакою комунікації загалом, О. П. Воробйова визнає загальну адресованість художнього тексту та його окремих компонентів. Вузьке тлумачення адресатності як особливої художньої та комунікативної активності автора становить іманентну характеристику художнього тексту та одне із втілень його антропоцентричності. Саме в такому розумінні актуалізується роль “аудиторії”. “Ідеального читача”, без якого інтерпретація та розуміння авторського задуму не можливі.

О. П. Воробйова виокремлює три підходи до аналізу чинника адресата в художньому тексті [5, с. 7]. Перший підхід до адресата як до одного з варіантів авторської присутності в тексті розвиває концепцію образу автора, відповідно до якої діалогічні відношення та образ ліричного співрозмовника входять до авторської присутності в тексті. Другий підхід до аналізу чинника адресата як до співвідношення в тексті авторської та читачької точки зору акцентує принципову діалогічність художнього тексту та кореляцію комунікативних програм автора і читача. І нарешті третій підхід до адресата як до включеної в текст програми його читачької інтерпретації та створення в тексті можливої позиції для інтерпретації через визначення певного способу адресації [5, с. 11]. Останній підхід найбільшою мірою реалізує ідею діалогічності тексту і художньої комунікації М. М. Бахтіна.

О. П. Воробйова, вживаючи термін “адресованість”, подає таку дефініцію поняття: “властивість тексту як вербального об’єкта, за допомогою якого предметно уявлення про потенційного адресата тексту та про особливості його інтерпретативної діяльності” [5, с. 22]. Адресованість втілює рецептивний бік читачької присутності в тексті та слугує підґрунтям для когнітивного оброблення та інтерпретації тексту реальним читачем. Авторку концепції цікавить не власне процес художньої рецепції, не взаємодія реального читача і тексту, а те, за допомогою яких мовних і мовленнєвих механізмів, способів, засобів у тексті втілено орієнтацію на читача. Проте вперше в українській лінгвістиці адресатності (в О. П. Воробйової — адресованості) надано статус текстової категорії, що “становить один з найважливіших параметрів текстовості” [5, с. 32]. Адресованість визначено як іманентну прагмасемантичну категорію тексту, вияви якої в художній комуніка-

ції тісно пов’язані з виявами семантичних і семантико-синтаксичних категорій та мають дифузний характер. Категорія адресованості детермінована такими визначальними чинниками, як семіотичний, комунікативно-стилістичний та інтерпретаційний.

Доведено, що для художнього тексту характерна орієнтація на ідеального читача, що зумовлено природою художньої комунікації, а саме призупиненням безпосередньої адресації як наслідком феномена розщеплення адресата. Це призупинення “дає змогу в кожному конкретному випадку задавати особливий набір умов успішної комунікації та маніпулювати сприйняттям та інтерпретацією ймовірного читача через формування в нього рецептивних очікувань, пов’язаних із конкретним текстом, та їхнє руйнування через створення в тексті за допомогою різних лінгвістичних засобів...” [6, с. 304]. Відмінність сприйняття художнього тексту на рецептивному рівні спричиняє виокремлення різних типів адресата. Це, у свою чергу, створює підґрунтя для множинних інтерпретацій змісту тексту та авторського задуму.

Сигналом адресованості художнього тексту може слугувати майже будь-який його компонент, якщо він займає значущу позицію в динамічній ієрархії художнього тексту в його рецептивному аспекті, деавтоматизує читачьке сприйняття та вказує на можливу “контактну точку” в діалозі автора та ідеального читача.

Ідея адресатності як текстової категорії (підкатегорії) знайшла своє підтвердження в типології О. О. Селіванової, де представлена “вбудованою до тексту програмою адресованості гіпотетичному читачеві, яка повинна сприяти оптимізації розуміння та інтерпретації тексту реальним читачем” [9, с. 512]. Відповідно до комунікативно-прагматичного підходу адресат постає як реалізація функції впливу, він виражає здатність текст передавати адресату авторські настанови. На думку А. П. Загнітка, “адресат стає не пасивним споживачем інформації, а активною особистістю, від якої залежить успіх спілкування” [7, с. 129].

На текстотвірному потенціалі образу адресата наголошує Н. С. Болотнова, оскільки “саме адресату призначений текст з розрахунку на його творче сприйняття” [2, с. 315]. Вибір комунікативних стратегій і тактик мовця також зумовлений орієнтацією на потенційного адресата, тому виокремлення категорію адресатності перебуває в межах саме комунікативно-прагматичного підходу до аналізу тексту.

Категорія адресатності релевантна не лише під час аналізу художнього тексту. О. М. Назаренко, виокремлюючи в межах категорії діало-

гічності, детально аналізує в дисертації ролі суб'єктів комунікації в газетному тексті. Наголошуючи на тому, що позиція адресата, на перший погляд, здається другорядною щодо позиції мовця-автора, дослідниця наполягає на активній позиції адресата "завдяки здатності адресата не лише розпізнавати інтенції мовця, а й додавати до повідомлення нової семантики" [8, с. 62]. Адресат у газетному тексті визначений специфікою комунікативної взаємодії як масовий, тому передбачає узагальнене уявлення про реципієнта-читача. В. В. Шабуніна актуалізує адресатність науково-навчальних текстів, ґрунтуючись на ідеї текстової діалогічності. Зважаючи на це адресат визначений як "особа або група осіб, якій/яким призначене повідомлення, створене автором; це типізована модель, враховуючи характеристики якої мовець буде висловлення... Адресат є носієм соціальних функцій, має певний рівень соціальних знань. Усе це визначає попереднє мовне орієнтування автора та впливає на структурно-семантичні й фізичні характеристики створюваного науково-навчального тексту [11, с. 55–56].

Отже, діалогічний характер текстової комунікації віддзеркалено в рівнозначності комунікативних ролей мовця та адресата. Ми визначаємо окрему категорію адресатності, що пов'язана з вираженням у тексті чинника адресата, та категорію адресантності, що підкреслює паритетність відношень мовця і реципієнта в текстовій комунікації. Проте особливого значення категорія адресатності набуває в художній комунікації. Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в уявленні категорійного статусу адресатності в художньому тексті.

1. Арутюнова Н. Д. Фактор адресата / Н. Д. Арутюнова // Известия АН СССР. Сер. лит. и яз. — 1981. — Т. 40. № 4. — С. 356–367.
2. Болотнова Н. С. Филологический анализ текста : [учебн. пособие] / Н. С. Болотнова. — [3-е изд., испр. и доп.]. — М. : Флинта ; Наука, 2007. — 520 с.
3. Венгринюк М. І. Конroversійність мовозначих інтерпретацій поняття "адресат" / М. І. Венгринюк // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія "Філологія". — 2011. — Вип. 2. — С. 4–6.
4. Винокур Т. Г. Говорящий и слушающий. Варианты речевого поведения / Т. Г. Винокур. — М. : Наука, 1993. — 172 с.
5. Воробьева О. П. Лингвистические аспекты адресованности художественного текста (одноразовая и межъязыковая коммуникация) : автореф. дисс. ... докт. филол. наук : спец. 10.02.19 "Общее языкознание" / О. П. Воробьева. — М., 1993. — 28 с.
6. Воробьева О. П. Текстовые категории и фактор адресата : [монография] / О. П. Воробьева. — К. : Вища школа, 1993. — 199 с.

7. Загнітко А. П. Лінгвістика тексту : Теорія і практикум : [наук.-навч. посібник] / А. П. Загнітко. — Донецьк : Юго-Восток, 2007. — 313 с.
8. Назаренко О. М. Реалізація категорії діалогічності в сучасному українському газетному тексті : дис. ... к. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / О. М. Назаренко. — Одеса, 2012. — 20 с.
9. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : [підручник] / О. О. Селіванова. — Полтава : Довкілля-К, 2008. — 712 с.
10. Формановская Н. И. Речевое общение : коммуникативно-прагматический подход / Н. И. Формановская. — М. : Русский язык, 2002. — 216 с.
11. Шабуніна В. В. Засоби діалогічної організації науково-навчальних текстів технічної галузі в сучасній українській мові : дис. ... к. філол. н. : спец. 10.02.01 "Українська мова" / В. В. Шабуніна. — Дніпропетровськ, 2010. — 220 с.

УДК 811.161.2'36'37

А. П. Романченко

СЕМАНТИЧНІ ТИПИ ПОРІВНЯНЬ У ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ ЛІНИ КОСТЕНКО

Романченко А. П. Семантичні типи порівнянь у художньому мовленні Ліни Костенко.

У статті досліджено семантичні типи порівняння на матеріалі історичного роману Ліни Костенко "Маруся Чурай", визначено семантику об'єктів порівняння, їхня частотність.

Ключові слова: семантика, порівняння, Ліна Костенко, художнє мовлення.

Романченко А. П. Семантические типы сравнений в художественной речи Лины Костенко.

В статье исследованы семантические типы сравнений на материале исторического романа Лины Костенко "Маруся Чурай", определена семантика объектов сравнений, их частотность.

Ключевые слова: семантика, сравнения, Лина Костенко, художественная речь.

Romanchenko A. P. Semantic types of comparisons in Lina Kostenko's art speech.

In the article the semantic types of comparison on material of historical novel of Lina Kostenko's "MarusiaChurai" are investigational, semantics of objects of comparison, their frequency are certain.

Key words: semantics, comparison, Lina Kostenko, artistic broadcasting.